

ZACHAR JÓZSEF

HADERŐK ÉS SZÖVETSÉGI RENDSZEREK

Nemzetközi hadtörténelmi kollokvium, Montpellier, 1981. szeptember 3—5.

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság munkaterve szerint a franciaországi Montpellier-ben, a Paul Valéry Tudományegyetem keretében tevékenykedő Hadtörténelmi és Nemzetvédelmi Kutatóintézet rendezte meg a Francia Hadtörténetészek **Nemzeti Bizottsága**, a Francia Nemzetvédelmi Tanulmányi Alap és a Francia Hadtörténelmi Intézet támogatásával a „Haderők és szövetségi rendszerek” című nemzetközi hadtörténelmi kollokviumot. Az 1981. szeptember 3—5. között megtartott rendezvénysorozaton 151 francia és 28 további országból 96 külföldi kutató vett részt.

A kollokviumot a szeptember 3-i délelőtti plenáris ülésen elnöklő *François Gambiez* hadseregtábornok, a Francia Hadtörténelmi Intézet parancsnoka nyitotta meg. A megjelenteket elsőnek a vendéglátó ország nemzetvédelmi miniszterének, *Charles Hernu*-nek személyes képviselője, *Pierre Marais* szemléltőtábornok, a Francia Nemzetvédelmi Tanulmányi Alap főtájkára üdvözölte. A rendezvénynek helyet adó város nevében *Georges Freche* főpolgármester mondott üdvözlő szavakat. Külön köszöntötte a résztvevőket *André Martel* professzor, a Paul Valéry Tudományegyetem rektora, a Hadtörténelmi és Nemzetvédelmi Kutatóintézet igazgatója, továbbá *Jean-Baptiste Duroselle*, a párizsi Sorbonne Egyetem professzora, a Francia Hadtörténetészek Nemzeti Bizottságának elnöke. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság nevében *André Corvisier* elnök, a párizsi Sorbonne Egyetem professzora mondott köszönetet a rendezőknek a kollokvium megszervezéséért és a résztvevőknek a munkába való bekapcsolódásért.

A kollokvium plenáris üléseken és egyes korszakokat átfogó hat szekcióban

végezte munkáját. Valamennyi elhangzott referátumban központi kérdésként húzódott végig a szövetségi rendszerek tipologizálásával, valamint a nemzeti haderőknek a koalíció igényei szerinti fejlesztésével kapcsolatos vizsgálódás. Többször visszatérő elemzési szempont volt még egy-egy szövetségi rendszerrel kapcsolatosan a politika—stratégia—lehetőség hármásának, az együttműködés formáinak, az egységes politikai irányításnak és katonai vezénlységnek, valamint a nemzeti különbségek és divergáló érdekek koalíción belüli továbbélésének a megnyilatkozása.

Több előadó foglalkozott magyar vonatkozású témákkal. Így *Thomas M. Barker* egyetemi tanár (USA) a harmincéves háborúban az osztrák Habsburgok által kovácsolt szövetségi rendszerrel kapcsolatosan részletesen tárgyalta *Albrecht Wallenstein* hadvezéri bukását és ezzel kapcsolatosan vizsgálta a császári tisztikar magatartását.

A 17. századi kelet-európai francia szövetségi politikáról szólva *Jean Bérenger* egyetemi tanár (Franciaország) elsődlegesen a francia—magyar katonai együttműködéssel foglalkozott. Részletesen elemezte a harmincéves háború alatti francia—erdélyi kapcsolatokat, az 1660-as években a királyi Magyarország elégedetlenségével szőtt szálakat, a Thökölyfelkelésnek és a Rákóczi-szabadságharcnak nyújtott francia politikai, diplomáciai és főleg katonai természetű anyagi támogatást.

Bernhard Kroener tudományos kutató (NSZK) a Rákóczi-szabadságharc szempontjából oly sorsdöntőnek bizonyult kérdést, a 18. század eleji francia—bajor

szövetségi viszonyt részletezte az 1704-es hochstädti csatával összefüggésben, a hadműveleti tervezés és a felső hadvezetés szintjén. Sajnálatos módon éppen a kérdés magyar vonatkozásait hagyta figyelmen kívül. (Az ez irányú kiegészítést e sorok írójának volt módjában megtenni.)

Ugyancsak a Rákóczi-szabadságharcral kapcsolatosan a nemzetközi feltételek szempontjából keltett érdeklődést *Bengt Ahslund* ezredes (Svédország) referátuma, amely Svédország szövetségi viszonyait és haderejének struktúráját vizsgálta az 1680—1720 közti időszakban.

A hazai kutatás által még nem megfelelő mélységben feltárt 1718/20-as francia—spanyol határháborúval kapcsolatos szövetségi viszonyokat és a szemben álló hadseregek mozgósítását tárgyalta *Claude Sturgill* egyetemi tanár (USA). Magyar szempontból az a figyelemre méltó, hogy míg a Francia Királyság diplomáciai-politikai szövetségben állt e háború során a Habsburg-birodalommal, a kisháborúban bevetett francia hadsereg kötelékében éppen a Rákóczi-szabadságharcot követő magyar katonai emigráció alakulatai jeleskedtek.

Jean Nouzil alezredes (Franciaország) referátuma az 1736/39-es törökellenes osztrák—orosz szövetség viszonyait elemezte, továbbá részletesen ismertette a török háborúban két önálló hadszíntéren folyó összecsapásokat. Ezeket részletezve, szölte a Habsburg-hadsereg kötelékében bevetett magyarokról is.

Az osztrák örökösödési háborúban megvalósult osztrákellenes francia—bajor—porosz—szász szövetség jellemzőit vizsgálta az 1742-es csehországi hadjárat példáján *Josiane Ventre-Nouvel* aspiráns (Franciaország). Eddig ismeretlen francia hadinaplók felhasználásával jól érzékeltette nemcsak az általános helyzetet, hanem egyebek között a francia hadseregben szolgáló nagyszámú magyarnak a Habsburg-hadakban bevetett magyarokra gyakorolt vonzását is.

Douglas Porch tudományos kutató (USA) az 1870/71-es francia—porosz háború egyik fontos momentumát, a francia—osztrák—magyar szövetségkötésre irányuló francia diplomáciai törekvést és ennek meghiúsulását tette referátuma tárgyává. A kudarcot döntően meghatározó osztrák—magyar belpolitikai tényező, a birodalmat alkotó nemzetek és nemzetiségek politikai csoportosulásainak érdekösszeütőközése és ennek a külpoliti-

kai döntést bénító hatása sajnálatos módon e referátumban elsikkadt.

Románia két világháború közti szövetségi rendszerével kapcsolatosan érintette több ízben is *Alexandru Savu* ezredes (Románia) a korabeli magyar viszonyokat és külpolitikai törekvéseket.

Ugyancsak Romániával kapcsolatosan, az 1938/41 közti szövetségi politikát tárgyalva, részletezte többször a magyar vonatkozásokat *Jürgen Förster* tudományos főmunkatárs (NSZK).

Georges Ostermann tudományos kutató (Franciaország) a jelenkori Magyarországról, illetve annak néphadseregéről szölte több ízben, miközben a NATO-nak és a Varsói Szerződésnek az amerikai stratégiai és harcászati játékokban való megjelenítését ismertette.

Egyetemes történeti területen több előadás hangzott el a nagy összefüggések feltárásának igényével. Így *Jacques Aben* egyetemi docens (Franciaország) a politikai szövetségek és katonai koalíciók alapjául szolgáló gazdaságelméleti koncepciókat ismertette. *Michel Garrabe* egyetemi docens (Franciaország) a katonai koalíciók létrejöttéhez vezető két megelőző periódust, a politikai-diplomáciai előnyben részesítést és a védelmi stratégiák egyeztetését elemezte. A szövetségi rendszerek tipologizálására *Richard Lamb* könyvkiadó (Nagy-Britannia), míg a koalíciós háborúk tipologizálására *Jehuda L. Wallach* egyetemi tanár (Izrael) tett kísérletet. *Pierre Hoff* szemléltőtábornok (Franciaország) a katonai koalíciók fegyverkezésével kapcsolatos kérdéseket tárgyalta. *Gérard Blaquais* sorhajókapitány (Franciaország) a szövetséges hadműveletek irányításának gyakorlati kérdéseivel foglalkozott. A katonai koalícióknak az egyenruhákra gyakorolt hatását vizsgálta *François Buttner* hadtesttábornok (Franciaország).

A történelmi példák közül a legrégebbit, az ókori Róma által i. e. 216—167 között folytatott macedon háborúkat *Christiane Saulnier* egyetemi docens (Franciaország) mutatta be és ennek kapcsán a szövetséget a hódítás szolgálatában álló időleges eszköznek minősítette. *Gérard Dedejan* egyetemi docens (Franciaország) a bizánci birodalom hadseregéről, annak sokszínű összetételéről szölte, miközben az abban szolgáló örmények helyzetét vizsgálta. A német-római császári trónért a 12—13. század fordulóján vívott fegyveres küzdelem szövetségi viszonyaival *Michel Dufeil* egyetemi tanár (Franciaország) foglalkozott.

A további középkori témákat tekintve, *Pierre Boyer* tudományos főmunkatárs (Franciaország) a Közép-Maghreb térségében a 16. század első felében létrejött szövetségeket és azok fegyverkezését elemezte. Spanyolország észak-afrikai haderőit és ottani szövetségi kapcsolatait ugyanezt az időszakot tekintve *René Quatrefages* tudományos főmunkatárs (Franciaország) tárta a kollokvium elé. *Dominic Pedrazzini* kapitány (Svájc) a 16—18. századi Svájc szövetségi szerződésai alapján a katonai kapitulációval kapcsolatos korabeli nézeteket dolgozta fel a referátumában. Az 1604—1649 közötti időszakra vonatkozóan Anglia szövetségi viszonyait és az angol haderő állapotát tárgyalta *Ian Roy* tudományos kutató (Nagy-Britannia).

A 18. századdal kapcsolatosan Dánia szövetségi rendszerét, elsősorban a nagyhatalmakhoz fűződő viszony tükrében vizsgálva, mutatta be *Jean-Marie Bizière* középiskolai tanár (Franciaország). *Philippe Masson* kutatóintézeti igazgató (Franciaország) az e korban a tengeri stratégiában játszott szerep alapján vizsgálta a francia—spanyol szövetség kérdéseit. A spanyol örökösödési háború időszakában a francia hadseregbe beépült ír ezredekéről szolt *Micheline Kerney-Walsh* főlevéltáros (Írország) referátumra. *François A. Paoli* ezredes (Franciaország) Korzikának az e század második felében a Földközi-tenger térségében lezajlott fegyveres konfliktusokban játszott szerepét vizsgálta. *Robert Wright* tudományos kutató (USA) azt a folyamatot mutatta be, miként született meg az Egyesült Államok hadserege az 1775—1783 közötti forradalmi függetlenségi háború során. Elemzési szempontja a francia modellnek az amerikai megvalósulása volt.

A Nagy Francia Forradalom korszakára rátérve, *Jacques Godechot* tudományos kutató (Franciaország) az 1799-es franciaellenes koalíció jellemzőit részletezte. A napóleoni háborúkkal kapcsolatosan Hamburg példáján *Daniel Reichel* ezredes (Svájc) a semlegesség, csatlóság és a végsőig való védekezés kérdését elemezte.

Egészen más, a kollokvium résztvevőinek nagy része számára ismeretlen világba kalauzolt el *Thierry Saignes* középiskolai tanár (Franciaország), aki a délkelet-bolíviai indiánok 18—19. századi szövetségi rendszerének feltételeit és körülményeit ismertette.

A 19. századról szólva, elsőnek *Demetrius Dvoichenko de Markov* egyetemi ta-

nár (USA) referátuma érdemel említést, ebben az 1806/12-es orosz—török háborúval kapcsolatosan az Orosz Birodalom és az általa megszállt Moldva és Havasalföld szövetségének kérdését vizsgálta. *Dominique David* tudományos kutató (Franciaország) a Szent Szövetségben megtestesülő európai méretű együttműködést vázolta fel. *Jean Vidalenc* egyetemi tanár (Franciaország) az 1823-as francia—spanyol háború politikai, diplomáciai és katonai vonatkozásait tárgyalta. *Wolfgang Petter* tudományos főmunkatárs (NSZK) az 1815—1866 között a Német Szövetség keretében megnyilvánuló katonai együttműködést elemezte. *Edouard Even* őrnagy (Franciaország) az 1866-os porosz—osztrák háborút követően az Észak-német Szövetség és a Dél-német államok között megkötött szövetségi egyezmények és katonai megállapodások jellemzőit mutatta be. *Mohamed Nabil Mourabet* tudományos kutató (Szíria) referátuma az itáliai együttműködés kérdéseivel foglalkozott.

Az Európán kívüli területekre rátérve, *Tierno Mouctar Bah* egyetemi tanár (Kamerun) Nyugat-Szudán vonatkozásában vizsgálta a 19. századi gyarmati hódítás stratégiáját, a háború és diplomácia dialektikáját. *Khelifa Chater* egyetemi docens (Tunézia) az 1830/31-es konstantinápolyi és oráni francia—tunéziai „egyezményeket” ismertette. Az 1861/65-ös amerikai polgárháborúban küzdő felek külföldi szövetségkereséseit elemezte *Raimondo Luraghi* egyetemi tanár (Olaszország) referátuma.

Az imperializmus korával kapcsolatosan *Gerd Krumeich* egyetemi adjunktus (NSZK) „Támadás a végsőig és félelem a siettetett rohamtól” címmel az első világháborút megelőző francia katonai doktrínát elemezte. A francia védelmi doktrínának a diplomáciával való összefüggéseit ugyanebben az időszakban *Jean-Claude Allain* egyetemi tanár (Franciaország) részletezte, különösen a válságperiódusok vonatkozásában. *Jean Defrasne* ezredes (Franciaország) az 1899-es afgán válság próbatételének szemszögéből vizsgálta a francia—orosz és a francia—angol szövetséget. A brit hadseregről ebben az időszakban a francia Legfelsőbb Haditanács és a francia Parlament által alkotott képet *Jean-Charles Jauffret* középiskolai tanár (Franciaország) mutatta be. *Jacques Fremeaux* középiskolai tanár (Franciaország) a francia hadvezetésnek Líbiával kapcsolatos ezen időszakbeli magatartását, „a jószomszédság és a szövetség” elvének érvényesülését tárgyalta. A másik

hatalmi csoportosulással kapcsolatosan *Oreste Bovio* ezredes (Olaszország) a hármasszövetséget és annak az olasz hadseregére gyakorolt hatását elemezte. *Ulrich Trumpener* egyetemi tanár (USA) a német haderőnek az Oszmán—Török Birodalommal kapcsolatos elképzeléseit és a diplomáciára gyakorolt nyomását, továbbá az ennek eredményeként bejárt, a politikai megállapodástól a fegyveres szövetségig vezető utat mutatta be.

A 20. századi háborúkkal általában, mégpedig a szövetséges hadművelési együttműködés szempontjából foglalkozott *Benjamin F. Cooling* tudományos igazgatóhelyettes (USA) referátuma. Ugyancsak az egész század vonatkozásában tárgyalta *Manuel Espadas-Burgos* kutatóintézeti igazgató (Spanyolország) Spanyolországnak az európai szövetségi rendszerekhez fűződő viszonyát. Konkrétan az első világháború alatti spanyol semlegesség volt *José Calvon* tudományos kutató (Spanyolország) referátumának a tárgya. Ugyancsak az első világháborút vizsgálta „a döntés megkettőződésének” a szemszögéből *Harold C. Deutsch* egyetemi tanár (USA). Teljesen új levéltári források bemutatásával *Emmanuel Chadeau* egyetemi tanár (Franciaország) az első világháborúval kapcsolatosan a stratégiai szövetségek és az ipari érdekeltiségek kölcsönhatásait szemlélte. *Jean Vanwelkenhuyzen* kutatóintézeti igazgató (Belgium) a belga főparancsnokságnak és a szövetségeseinek a két világháború alatti kapcsolataival összefüggésben összehasonlító vizsgálatra vállalkozott. Ugyancsak érdekes összefüggést, az első világháborúnak az iraki nacionalizmusra gyakorolt hatását részletezte referátumában *Edward Szymański* tudományos főmunkatárs (Lengyelország).

A legújabb korba vezetett át *Jean Delmas* tábornok (Franciaország) referátuma, amely „A francia—orosz szövetség és a bolsevik forradalom” címmel a francia főparancsnokságnak Oroszországgal kapcsolatos 1917/18-as megatartását elemezte. Ugyancsak a francia hadvezetésnek a szovjet szövetséggel kapcsolatos megfontolásait vizsgálta a harmincas évek vonatkozásában *Maurice Vaisse* egyetemi adjunktus (Franciaország).

A két világháború közti időszakra több további referátum vonatkozott. *Miguel Alonso Baquer* őrnagy (Spanyolország) a marokkói kérdéssel kapcsolatos húszas évekbeli spanyol—francia együttműködést mutatta be. A húszas-harmincas évekbeli haditengerészeti együttműködés

kérdéseit *Philip K. Lundeberg* tudományos kutató (USA) tette vizsgálat tárgyává. Franciaország 1935-ös haditengerészeti kilátásait elemezte konkrétan *Marc Nouschi* középiskolai tanár (Franciaország). *Gilbert Bodinier* tudományos kutató (Franciaország) a francia—angol katonai együttműködés 1936/39-es periódusát és ennek az angol közvéleményben való tükröződését szemlélte a londoni francia katonai attasé jelentéseinek tükrében. A tengelyhatalmakkal kapcsolatosan *Lucio Ceva* ügyvéd (Olaszország) az 1939-es német—olasz katonai tárgyalásokat részletezte.

A második világháború alatti antifasiszta fegyveres koalíció jellemzőit, a résztvevők szándékait, lehetőségeit és tetteit vizsgálta referátumában *Pavel A. Zsilin* altábornagy, akadémiai levelező tag (Szovjetunió). Az 1939-es lengyel—francia katonai szövetséget a lehetőségek, a lengyel várakozás és a valóság harmas tükrében villantotta fel *Andrzej Rzepniewski* tudományos főmunkatárs (Lengyelország). Lengyelországnak az antifasiszta koalíció keretében kifejtett különböző fegyveres erőfeszítéseit *Rudolf Dziapanow* dandártábornok (Lengyelország) mutatta be. *François Coulet* nyugalmazott nagykövet (Franciaország) a Szabad Franciaország és az Egyesült Királyság antifasiszta együttműködésének jellemzőit elemezte. A hadihajózás területén megnyilatkozott angol—amerikai együttműködés volt *David Lyon* tudományos kutató (Nagy-Britannia) referátumának a tárgya. *Matti Lappalainen* ezredes (Finnország) a második világháború alatti finn—német politikai és katonai kapcsolatok sajátosságairól szólt. Az 1940 májusi hadjárat példáján szemlélte *Jan Frans Verbruggen* tudományos kutató (Belgium) a belga hadvezetés magatartását. A Görögország elleni olasz agresszió idején, 1940/41-ben angol részről Görögországnak nyújtott segítséget tárgyalta *Robert Higham* egyetemi tanár (USA). A Földközi-tenger térségében 1940/43-ban megnyilvánult német—olasz katonai együttműködéssel *Juseppe Santoni* tudományos kutató (Olaszország) foglalkozott. Az olasz főparancsnokság részéről a Németországgal való szövetség felszámolására indított akciót *Filippo Frascati* egyetemi tanár (Olaszország) ismertette. Az antifasiszta koalíció olaszországi hadjárata során megnyilatkozott együttműködésének jellemzőit *Ernest Fisher* ezredes (USA) foglalta össze. Az ázsiai hadszíntérrel kapcsolatosan *Claude Hesse d'Alzon* ezredes (Franciaország) az indokínai, *Pierre Saint-Macary* tábornok (Franciaország) a burmai hadjárat ide-

jén megvalósult koalíciós együttműködés sajátosságait részletezte.

A jelenkorra rátérve. *Louis Pilandon* egyetemi tanár (Franciaország) az egyes szövetségi rendszerekbe tömörült államok honvédelmi kiadásainak összehasonlításával mutatta be az európai hatalmi egyensúlyhoz vezető utat. *Olav Riste* kutatóintézeti igazgató (Norvégia) referátuma az 1945/48 közti észak-európai katonai együttműködést vizsgálta fel. *Jacques Vernet* alezredes (Franciaország) az 1944-es moszkvai és dunkerque-i egyezménytől a NATO-hoz vezető francia utat ismertette. A NATO-hoz való csatlakozásnak a francia léghadseregre gyakorolt hatását *Patrick Façon* kutatóintézeti igazgató (Franciaország) elemezte. *Pierre Melandri* egyetemi docens (Franciaország) az atomfegyverekkel való felszerelésnek a NATO-n belüli jelentkezését vizsgálta az 1957/65-ös időszakban. A NATO-nak az olasz hadsereg struktúrájára, doktrínájára és kultúrájára gyakorolt befolyását *Giorgio Rochat* egyetemi tanár (Olaszország) vette szemügyre. *Jacques Soppelsa* egyetemi tanár (Franciaország) témájával a Jimmy Carter elnöksége idején a NATO-val kapcsolatosan megnyilvánult amerikai politikát választotta. A NATO-tagországok közötti mai politikai nézetegyeztetést *Jean Picard* ezredes (Franciaország), a fegyverkezés területén való napi együttműködést pedig *Claude Carlier* tudományos kutató (Franciaország) ismertette.

Európán kívülre tekintett *Serge Bernier* tudományos kutató (Kanada), aki az 1956-os szuezi válság időszakában megnyilvánult francia—angol együttműködésről szóló referátumában. Az Indokínában megnyilatkozott 1950/54-es amerikai—francia együttműködéssel két előadás is foglalkozott, *Trumbull Higgins* egyetemi tanár (USA) inkább a diplomáciai vonatkozásokat, míg *Ronald Spector* tudományos kutató (USA) erőteljesebben a katonai együttműködést emelte ki. *Richard Hunt* tudományos kutató (USA) az 1965/68-as időszakokkal kapcsolatosan az Egyesült Államok vietnami szövetségeseiről, első sorban pedig az újoncok és a yezénylés kérdéseiről szólt. Az izraeli—arab konfrontáció kérdése két oldalról került megvilágításra, *Carol Iancu* egyetemi adjunktus (Izrael) és *Samaha Khoury* egyetemi tanár (Libanon) élesen ütköző szempontok szerint értékelte az 1973-as háború eseményeit. Az arab világ védelmére vonatkozó megállapodásokat és szövetségkötéseket *Abdelkrim Cherif* tudományos kutató (Algéria) mutatta be.

Ugyancsak napi kérdésekkel foglalkozott több más előadó is. *Jean-Pierre Maury* egyetemi adjunktus és *Jean-Luc Susini* egyetemi adjunktus (mindkettő Franciaország) a francia nemzetvédelem körüli belső vitát ismertette, előbbi a belpolitikai, utóbbi a külpolitikai oldalra helyezve a hangsúlyt. *Roman Kolkowicz* egyetemi tanár (USA) referátuma azt tükrözte, hogyan látja a korlátozott hadviselés Varsói Szerződésen belüli elméleti és gyakorlati jelentkezését. Spanyolország védelmi rendszerének jövőjét, különös tekintettel a NATO-hoz való csatlakozásra, villantotta fel *Joaquim Blanco Ande* egyetemi tanár (Spanyolország). *André Martin-Pannetier* egyetemi docens (Franciaország) az ENSZ jelenével és jövőjével kapcsolatos nézeteit adta elő.

Az egyes elhangzott referátumokat a plenáris üléseken és az egyes szekciókban is eleven vita követte. Így a sokrétű témafeldolgozás jó lehetőséget nyújtott az egyetemes hadtörténelem alapvető kérdéseinek a megvitatására, a különböző világnézeti, ideológiájú, iskolájú és nemzetiségű kutatók nyílt, korrekt, tárgyyszerű és tudományos igényű eszmecserejére. A haderőkkel és szövetségi rendszerekkel kapcsolatos sokféle és igen eltérő szinten kifejtett nézet nem tett lehetővé semmiféle összefoglaló értékelést.

A szeptember 5-i esti plenáris záróülésem a házigazdák nevében *René Quatrefages*. A Hadtörténelmi és Nemzetvédelmi Kutatóintézet tudományos főmunkatársa mondott köszönetet a megjelentek aktív részvételéért. Hangsúlyozta, hogy ez a kollokvium jelentős hozzájárulás a montpellier-i kutatóintézetnek ahhoz a tevékenységéhez, amelyet a nemzetvédelem területén elsődlegesen a fegyveres harc politológiájával és szociológiájával kapcsolatosan folytat.

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottságban egyesült nemzeti bizottságok megjelent tagjai nevében *André Corvisier* elnök mondott köszönetet az elkészített referátumokért, a nyílt és őszinte vitáért. Külön kiemelte annak jelentőségét, hogy a hadtörténeiszekken és a hadtudomány más ágainak művelőin kívül számos egyéb határtudomány képviselői is részt vettek a kollokvium munkájában.

A nemzetközi kollokvium az elnök *François Gambiez* hadseregtábornok zárószavával ért véget, aki a sokoldalú feldolgozásból levonható általánosítást jelezte meg a résztvevők jövődő feladatainak.

A tudományos ülészekhez kapcsolódva több rendezvény biztosított lehetőséget a kötetlen eszmecsereére is. Így szeptember 2-án *André Martel* professzor, a Paul Valéry Tudományegyetem rektora, szeptember 3-án *Bernard Planchon* hadosztálytábornok, a Montpellierben állomásozó 54. hadosztály parancsnoka, szeptember 4-én *Louis Pittel* hadosztálytábornok, a montpellier-i Gyalogos Tisztiskola parancsnoka, szeptember 5-én *Georges Freche*, Montpellier főpolgármestere adott fogadást a kollokvium résztvevői tiszteletére. Ugyancsak szeptember 5-én az összegyűlt hadtörténészeknek és rokontudománybeli kutatóknak módjuk volt megismerkedni a mont-

pellier-i Gyalogsági Múzeum gyűjteményével. Szeptember 6-án pedig a rendezők egész napos kirándulást szerveztek a Rhône torkolatában a Földközi-tenger partján elterülő Camargue-i Természetvédelmi Területre.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a franciaországi Montpellier-ben megtartott ez évi nemzetközi hadtörténelmi kollokvium hozzájárult a nemzetközi tudományos együttműködés fenntartásához szakterületünkön. Ezért elsődlegesen a francia rendező szerveknek jár köszönet, akik mindent megtettek ennek biztosítására.